

РОЗВИТОК АСЕРТИВНОСТІ ЯК УМОВИ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Галина Мешко

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
E-mail: hal-meshko@ukr.net

Мешко Олександр

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
E-mail: meshko_o@ukr.net

В умовах модернізації освітньої галузі, реалізації Концепції «Нова українська школа», а також військової агресії російської федерації актуалізується проблема формування життєздатної особистості, готової до свідомого життєвого вибору й самореалізації, стійкої до агресивних і маніпулятивних впливів, здатної впевнено та з гідністю відстоювати свою позицію, інтереси і права, поважати себе та інших, бути відповідальною й асертивною. Асертивність є необхідною умовою функціонування особистості як суб'єкта діяльності й активності. Завдання педагога полягає в тому, щоб сприяти виявленню асертивного потенціалу дитини, стимулювати і розвивати її асертивність.

У психологічній енциклопедії асертивність визначається як вміння людини впевнено і гідно поводитися, наполегливо відстоювати свої права чи точку зору, не зневажаючи прав інших [5]. Учені розмежовують поняття «асертивність особистості» й «асертивна поведінка особистості». Під асертивністю розуміють властивість особистості, її схильність вести себе для досягнення своїх цілей асертивно. Асертивна поведінка – це реалізація зазначеної властивості в конкретній поведінці людини [3, с. 309]. Асертивною є відкрита поведінка, яка не завдає шкоди іншим людям і не принижує їхню гідність. Асертивність є мистецтвом озвучувати свої потреби й бажання іншим людям без агресії й неповаги. Асертивна модель поведінки дає змогу висловлюватись однозначно і ясно та діяти впевнено, уникаючи маніпулювання, жорстокості та агресії [2]. Особистість зі сформованими навичками асертивної поведінки виявляє повагу та терпимість до позиції інших людей, а відтак запобігає виникненню конфліктних ситуацій. Розвиток асертивності дає можливість людині здобути впевненість у собі, змінити агресію в поведінці на спокійнішу, навчитися відстоювати свої права, не порушуючи прав інших [4].

У психологічній літературі доведено, що люди з високим рівнем сформованості асертивності мають більш адекватну самооцінку, краще захищені від емоційних проблем і стресів, менш тривожні, рідше страждають від страхів, більш успішні в житті і професійній діяльності, ніж люди з низьким рівнем асертивності.

Учені асертивність трактують по-різному: як інтегральну властивість особистості, як якість зрілої особистості (О. Косигіна), компонент емоційного інтелекту (М. Манойлова), синонім нонкомформізму (О. Гук), філософію власної відповідальності (С. Стаут), «золоту серединку» між агресивним і пасивним стилями поведінки (Р. Алберті, М. Еммонс, А. Солтер), адекватність, конгруентність (А. Солтер, Лазарус), спонтанність (В. Каппоні, Т. Новак), антипод так званої «навченої безпорадності» (Г. Радчук), соціальну навичку, яка передбачає здатність до рефлексії, емоційної стійкості, самостійності в прийнятті рішень і

вчинків тощо. Індикаторами сформованості асертивності є такі особистісні риси, як: впевненість в собі, відповідальність, незалежне мислення, автономність, стійкість, конструктивність, самостійність, ввічлива вимогливість, ініціативність, доброзичлива наполегливість, здатність до рефлексії й емпатії та ін.

Тому завданням закладу загальної середньої освіти є створення умов для щасливого, безпечного життя учнів, формування ціннісних орієнтирів та ціннісного ставлення до суспільства, інших людей й до себе, розвиток асертивності, яка є необхідною умовою безпечної поведінки особистості учня. Це питання є надзвичайно актуальним в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Асертивність учня з особливими освітніми потребами розвивається саме в соціумі, у взаємодії з іншими людьми. Для формування моделі асертивної поведінки учнів важливими є: сприятливий соціально-психологічний клімат та позитивні міжособистісні взаємини в класному колективі; високий індекс психологічної безпеки у закладі загальної середньої освіти; цілеспрямована діяльність класних керівників, вчителів-предметників, учителів-дефектологів, вчителів інклюзивного навчання для виявлення асертивного потенціалу і стимулювання асертивності учнів, допомоги їм в самопізнанні, самоприйнятті, позитивному самоставленні, самоствердженні і самореалізації. У цьому контексті надзвичайно актуальними сьогодні є слова В. Сухомлинського: «Знедолена природою дитина не повинна знати, що вона мало здібна, що в неї слабкий розум, слабкі сили. Виховання такої дитини повинно бути у сто разів ніжнішим, чуйнішим, дбайливішим». Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовленнєвому, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до цілеспрямованого використання нових знань і вмінь [2]. Діти без обмежених можливостей в інклюзивному освітньому середовищі виступають партнерами під час виконання навчальних завдань, виконують роль лідера в групі, вчать толерантності у взаєминах з однолітками, бачити передусім людину, а не її ваду чи обдарованість, поважати однокласників з іншими, відмінними властивостями, рисами і якостями.

Учнів треба вчити відстоювати свої інтереси, відкрито заявляти про свої наміри, зважаючи при цьому на інтереси інших, а також сприяти формуванню в самостійності у прийнятті рішень. Важливо формувати в учнів такий тип поведінки, який поєднує внутрішню силу та ввічливість у взаєминах з однокласниками, педагогами, батькам; вчити у ситуаціях зовнішнього тиску коректно відстоювати свої інтереси, переконання та свою позицію і лінію поведінки, не дозволяти іншим робити з собою все, що їм хочеться; спокійно казати «ні», коли їх щось не влаштовує, і не почуватися винним та продовжувати коректно наполягати на своїй позиції чи правах.

Важливо зосереджувати увагу учнів на дотриманні принципів асертивної поведінки: прийняття на себе відповідальності за власні дії і вчинки; вияв самоповаги та поваги до інших людей; відкритість і чесність у взаємодії з іншими; впевненість та позитивне налаштування у спілкуванні; вміння уважно слухати і розуміти співрозмовника, його почуття і потреби; вміння досягати компромісних рішень у складних і проблемних ситуаціях. Потрібно збагачувати досвід учнів щодо подолання життєвих проблем, вчити їх адекватно висловлювати свої почуття, відкрито висловлювати власні думки й проявляти ініціативу, захищати свої права, сприймати критику інших людей і спокійно, зважено й аргументовано на неї реагувати, формувати навички соціальної поведінки, вміння саморегуляції емоційного стану та самоконтролю власної діяльності і поведінки.

Особливу увагу варто акцентувати на тому, що іноді учні намагаються наслідувати своїх однокласників і догоджати їм. Це природно, але педагоги мають заохочувати дитину казати й робити те, що вона вважає за потрібне. «Ні» догоджанню однокласникам – це девіз, якого варто дотримуватися у взаємодії з іншими учнями класу. Педагогу потрібно

заохочувати сором'язливого учня висловлювати свою думку, вчити постояти за себе. Адже сором'язливі діти ухиляються від заперечень, особливо, коли хтось поводить з ними некоректно. Учні повинні вміти впевнено та спокійно розповісти про те, що їм не подобається. Асертивність передбачає озвучування власної позиції без обмеження почуттів іншої людини. Учень повинен зрозуміти, що його думку можуть почути та зрозуміти тільки тоді, коли вона висловлена тактовно, з повагою. Доцільно розвивати і стимулювати в учнів незалежне мислення. Учні повинні знати, що на багато запитань не буває тільки однієї правильної відповіді. Саме це допоможе їм поважати свою думку і думку інших.

На формування моделі асертивної поведінки учнів з особливими освітніми потребами, стимулювання їх асертивності орієнтовані, передусім, навчальні заняття, їх залучення до різноманітних акцій і проєктів у позанавчальний час, а також діагностична і корекційна діяльність шкільного психолога для розкриття асертивного потенціалу особистості учня, підвищення рівня його впевненості в собі. В інклюзивному освітньому середовищі увага зосереджується на розвитку сильних якостей і здібностей учнів, а не на їх фізичних чи розумових проблемах.

Оскільки асертивність як особистісна якість проявляється у взаємодії з іншими людьми, в групі, то і формувати її, вважає М. Марценюк [3, с. 311] необхідно в умовах групової роботи, тобто в процесі тренінгових занять. Для сприяння формуванню у підлітків навичок асертивної поведінки дослідниця пропонує тренінг асертивності «Я – асертивний», який спрямований на самоусвідомлення, розуміння самого себе, самоприйняття, та на основі цього формування відповідально-асертивної поведінки. Запропонований тренінг «побудований не лише як тренування і розвиток навичок впевненої поведінки, а як система підходів до розуміння своїх потреб, можливостей, бажань, ставлення до самого себе, розвиток навичок конструктивної взаємодії з оточуючими» [3, с. 311-312]. Тренінг асертивності виступає і засобом попередження девіантної й адиктивної поведінки учнів, оскільки сприяє формуванню вміння впевнено і переконливо сказати «ні» у ситуаціях психологічного тиску з боку однокласників чи інших людей, встановленню власних психологічних меж, формуванню автономності, стійкості до негативних впливів.

Вважаємо, що кожен заклад загальної середньої освіти за своєю сутністю і філософією має бути інклюзивним, тобто готовим у будь-який момент не тільки прийняти дитину з особливими освітніми потребами, а й створити максимально сприятливе освітнє середовище для формування життєздатної особистості, яка вмітиме приймати самостійні рішення, відстоювати свою позицію, бути відповідальною за свої дії і вчинки, досягати необхідного результату навіть в складних ситуаціях невизначеності. Немаловажну роль в означеному аспекті відіграє і злагоджена взаємодія педагогів із сім'єю учня з особливими освітніми потребами як основного агента впливу. Якщо батьки сформулюють у дітей адекватну самооцінку та впевненість у собі, то учні будуть проявляти асертивність природним чином.

Потребує розроблення система підготовки вчителів, корекційних педагогів, дефектологів, психологів, готових не тільки надавати психолого-педагогічну, корекційно-розвиткову та інші види допомоги, а й взаємодіяти з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища для їх успішної соціалізації, розвитку життєстійкості, стресостійкості, резильєнтності й асертивності.

Список використаних джерел:

1. Косигіна О. В. Розвиток асертивності особистості в умовах Педагогіки партнерства. *Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ* : матеріали наук.-практ. конф., 23 квітн. 2019 р. URL: <https://conf.zippo.net.ua/?p=282> (дата звернення: 12.08.2022).
2. Кучерук Н. М. Створення сприятливих умов для забезпечення прав та можливостей осіб з особливими освітніми потребами в особистісно орієнтованому освітньому середовищі.

Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ : матеріали наук.-практ. конф., 23 квітн. 2019 р. URL: <https://conf.zippo.net.ua/?p=170> (дата звернення: 12.08.2022).

3. Марценюк М. О. Розвиток асертивної поведінки у підлітків засобами тренінгу. *Україна і цивілізація. Психологічні та педагогічні науки*. 2016. Т. 5. С. 305–313. URL: http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1223/1/%D0%A3-%D0%A6_%D0%A2.5%20%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-305-313.pdf (дата звернення: 12.08.2022).
4. Мойсенко В. В. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття «асертивність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Психологічні науки*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 170–174.
5. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ : «Академвидав». 2006. 424 с.